

Filep Tamás Gusztáv

Deklasszálódás, unalom, irónia

Ligeti Ernő társadalmi regényei

Az 1921 és 1926 között írott, a magyar kisebbségi politikusokról írott portréitól, külpolitikai tanulmányaitól egyenes út vezet Ligeti prózaírói eszköztárának változásához s tematikájának bővüléséhez. Korábbi, részben avantgardista típusú arzenálját, amelyek első kisregényeit – *Belvedere* (1921), *Az ifjító szűz* (1925) – jellemzik, folyamatosan lecseréli. Az első olyan befejezett önálló Ligeti-munka, amelyet a kisebbségi helyzet hív létre, egy ifjúsági történelmi regény, amelyet Benedek Elek *Cimbora* című folyóiratában közölt, illetve valószínűsíthetően éppen az ottani közlés szándékával írt, s amelyet kötetben is meg akart jelentetni – az *Eget vívó György diák*. Meggondolandó, hogy Ligeti, aki a történelmi regény nem sokkal későbbi évadján nem alkotott efféle munkát, prózaíróként (egy-egy korábbi novelláját nem számítva) kétszer nyúlt a történelemhez: az első kisebbségi évtized első felében, s majd húsz évvel később, a visszacsatolás után. Az Erdélyben körülbelül 1925-től kibontakozó műfaj egyik előzménye, az *Eget vívó György diák* persze nem mérhető Ligeti Bethlen Miklósról írt s 1943-ban megjelent esszéregényéhez, a *Noé galambjához*, nem is nagyon hasonlítható ahhoz; egyetlen közös pontjuk van: a megidézett történelmi kor. A XVII. század végén, amikor a Habsburg-hatalom berendezkedett már Erdélyben – s ezt az ifjúsági regény pozitív hősei megszállásként fogják föl –, Farnos Györgyöt valamely szerelmi ügy következtében kicsapják a kolozsvári kollégiumból, karcerba zárják, ahonnan a kisdíákok segítségével megszökik. A bányavidéken próbál szerencsét, ott a legendás betyár, az utóbb a Rákóczi-szabadságharc idején elesett Pintye Gligor fogságába esik, innen is kiszabadul, bányakitermelésbe fog, majd Bécsben ékesszólása révén Lipót császártól jogot szerez arra, hogy Kolozsvárt színielőadásokat tartson deákul és a nép nyelvén is. Be is rendezi játszószínhét egy kolozsvári hóstáti ház padlásán, s a segítségére siető diákokkal a paraszti népnek mutatja be a maga írta színjátékokat. Végül azonban megtörik akarata a városi tanács közönyén, amely egy garassal sem támogatja a kultúraépítés kísérletét. A történet magja valós esemény. A főhóst Ligeti arról a Felvinczy Györgyről mintázta, aki 1696-ban valóban engedélyt kapott Lipót császártól színjátékok előadására, latinul és magyarul is írt, s a kolozsvári hagyomány szerint egy hiúablakban adta elő a darabokat. Janovics Jenő *A Farkas utcai színház* című könyvében azt írja róla, hogy „igazi garabonciás lehetett”, „igricek ivadéka”.¹

Tanulmányunkban az idézeteket és dokumentumrészeket a mai helyesírási irányelveknek megfelelő átírásban – tehát nem betűhíven – szerepeltetjük.

¹ Janovics Jenő: *A Farkas utcai színház*. Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt., Budapest 1941, 13. p.

Nyilvánvaló, hogy a regényke megírását az erdélyi magyarság friss tapasztalatai sürgették. Az új hatalom (amint az közismert) meg akarta fosztani történelmétől a kisebbséget. A témaválasztás is szerencsés, amennyiben az író a „Capta Transsylvania” a Trianon utánival analóg állapotába helyezte történetét, közösségi tudatra és a kulturális önszerveződés szükségességére apellált, hibás beidegződéseken alapuló magyar–magyar ellentétek kártékonyágát leplezte le, s mindezt azok számára írta meg, akiket a leginkább fenyegetett annak veszélye, hogy nemzeti történelmüket nem ismerhetik majd meg – a gyerekeknek. (A regény megírásának ideje – 1923 – megegyezik a magánoktatási törvény körüli társadalmi vitákéval.) Elképzelhető, hogy a műfaj iránti akkori elvárásoknak meg is felelhetett e munka – a naiv-patetikus-romantikus nyelvezet, a gyakran erőltetett történetbonyolítás, a jellemábrázolás elnagyoltsága, a történelmi levegő hiánya azonban ma nehezen értékelhetővé teszi. Mindenesetre szerzője már a *Cimborában* való közlés (1924) előtt tervezte a regény önálló kötetben való megjelentetését, *Én jót akartam* című, 1924-es verseskötvében pedig föltüntette azt – *Mustármag* címmel – megjelenés előtt álló munkái között. (Ligeti egyik Benedek Eleknek küldött leveléből – és Szabó Zsolt ahhoz fűzött jegyzetéből – arra következtethetünk, hogy a címváltoztatást Halász Sándor, a *Cimborát* kiadó szatmári Szabadsajtó Nyomdai és Lapkiadó Rt. igazgatója szorgalmazta, s Ligeti utóbb azon morfondírozott, hogy *Mustármag* címmel egy másik regényt ír majd.² Ezt nem tette meg.)

E munkában a nem sokkal korábban kipécézett plebejus–arisztokrata szembenállás kísért; ahogy a Benedek Eleknek írott egyik levélben maga Ligeti írja: „Törekvése [ti. a regénynek – F. T. G.]: a zárkózott, latin és önmagáról megfélelkezett főnemesi társadalomba becseppenteni a nép fiát, aki először gyűjtja meg a demokrácia és a magyar érzések mécsesét.”³ És nyilván egybecseng ez Ligeti első, a kisebbségi társadalomról írott regénye, a *Föl a bakra!* egyik részletével is; Elekes, a regény főhőse és Stern, az újságíró a magyar párt elnökét látják kilépni a kolozsvári színházból egy külföldi hipnotizőr előadása után. Stern megjegyzi, hogy amikor a magyar színház bajban volt, az elnöknek eszébe nem jutott színházba járni.

Itt persze módunk nyílik arra, hogy egy másik szálon is elinduljunk. Ligeti, függetlenül attól, hogy a magyarság egészének politikai-gazdasági érdekérvényesítését csak az egységtől várhatta – a Trianon utáni első fél évtized bebizonyította, hogy román pártokkal érdemleges, eredményes, működő koalíciót nem lehet kötni, bár a Magyar Párt megpróbálkozott ezzel⁴ –, tisztában volt a kulturális önszerveződés szerepének súlyával. Ő is nélkülözhetetlennek tartotta a magyar közvélemény megteremtését, amelyhez elsősorban frissen tájékoztató, színvonalas, a lehetséges mértékig független sajtó kell – így természetesen részt vett az Erdélyi és Bánsági Népkisebbségi Újságírók Szervezete munkájában, utóbb annak alelnöke is lett. Tőle származott az első írói tömörülés – a Húszár Céhe – ötlete. Végül egyik létrehozója volt az Erdélyi Szépművéses Céhek, majd a harmincas évek elején egyik szervezője a romániai Pen Club magyar osztályának. Az erdélyi magyar kultúra egyik fő organizátora volt tehát; erre vonatkozó

² Ligeti Ernő Benedek Eleknek 1925. április 1-jén. In *Benedek Elek irodalmi levelezése 1921–1929. II. k., 1925–1928.* Közzéteszi Szabó Zsolt. Kriterion, Bukarest 1984, 17. p.; Ligeti Ernő Benedek Eleknek 1924. június elején, i. m. I. k., 1921–1925, Kriterion, Bukarest 1979, 246–247. p.

³ Ligeti Ernő Benedek Eleknek 1923. november 22-én. In *Benedek Elek irodalmi levelezése 1921–1929. I. k., 1921–1925.* I. m. 189. p.

⁴ Lásd *A Magyar Párt és a politikai paktumok* című fejezetet Mikó Imre *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-jétől 1940. augusztus 30-ig* (Stúdium, Budapest 1941) című monográfiájában, 39–84. p.

utalások bőven szerepelnek legismertebb művében, a *Súly alatt a pálmában*. Az ifjúsági regény kapcsolódik a Trianon utáni romániai magyar töredéktársadalom fejlődési problémáihoz éppúgy, mint ahogy a következő három társadalmi regény is. Ligeti szerint az irodalomnak van társadalmi funkciója;⁵ ezt egyébként nem politikai tucatírók, hanem például Thomas Mann munkáival tudta bizonyítani. Csatakürtöket az íróknak nem kell fújnia, de a korszellemnek a társadalomban való megjelenését föl kell tárnia. Illetve – amint azt Brentanótól idézi –, „Egy társadalom felismert és átvizsgált helyzete megköveteli tőle [az írótól] e társadalom ábrázolását”⁶ is. Brentanó általunk csonkán idézett mondatának folytatásában erre Goethe Wertherje a példa. Ligeti egyebek között H. G. Wellst, G. B. Shaw-t, Galsworthyt, Louis Sinclaire-t, Dreisert, s névsorolvasás nélkül az egész élvonalbeli francia irodalmat idézi meg; Franciaországban ugyanis az irodalom „közintézmény”. (Németországban, „a német társadalom példa nélküli ziláltságában” más a helyzet, csak Thomas Mann tudja Ligeti a francia írók mellé állítani.) A társadalmi tematikát látszólag megvető James Joyce, Virginia Woolf, Aldous Huxley is közvetlen kapcsolatban vannak szerinte a társadalmisággal, hiszen „egy külön erkölcs-kódexet állítanak fel a szokványos angol társadalmi erkölcs helyébe”.⁷ Úgy tűnik föl, az egész gondolatmenetet a közelebből meg nem határozott baloldali irodalomesszéjével szembevetendő veti papírra Ligeti, aki nem tagadja, hogy az irodalom újabbban egyre inkább kénytelen elszenvedni a tömegízlés terrorját. Mégis furcsa a baloldal állítása, hogy a polgári író „csak azt írhatja meg büntetlenül”, ami az illető társadalom öngazolását szolgálja. Ugyanis „Ha valaki a polgári társadalomban vallja magát marxistának, legfeljebb nem adja ki a könyvét a Putnam, Flammarion, Brockhaus vagy a Singer és Wolfner. Könyvei ettől függetlenül megjelenhetnek és számíthatnak olvasói táborra. [...] De a szovjet sokkal türelmetlenebb, ott egyszerűen becsukják, aki például polgár akar lenni a proletár társadalomban”.⁸

Alkalmas-e az erdélyi magyar polgárság arra, hogy betöltse a rá (is) váró szerepet, vagy nem? Ez az egyik dilemma, amelyik a polgárság vizsgálatára indíthatta Ligetit. Publicisztikája ezzel is összefügg. Valószínű azonban, hogy ugyanakkor szándékosan igyekezett betölteni az erdélyi magyar prózában tátongó űrt. Tudjuk, hogy Trianon után az első értékelhető teljesítmények a lírában jöttek létre, utóbb a regionális értékeket föltüntetni kívánó prózában – különösen a székely írók (főként Nyíró és Tamási) kisebbségi révén –, majd a történelmi regényben. A korszak jelentős társadalmi regényei elsősorban a Trianon előtti korszak tablóját festik meg – így a Bánffy-trilógia – vagy Erdélyen kívüli tematikához nyúlnak: jelentős munkák születtek a háborús évekről – Kuncz *Fekete kolostora* (amelyre műfaja miatt szempontjaink nem is igen vonatkoznak) vagy Markovits Rodion *Szibériai garnizonja* –, de ezek a könyvek még csak erdélyi színhelyekhez sem kötődnek. Olyan nagyobb (és értékelhető) epikus munka, mely a kisebbségi magyar városi lét Trianon utáni alakulásából meríti tárgyát, alig van. Azok is főként a harmincas években jelentek meg – azaz a Berde Mária és Kacsó Sándor által kirobantott *Vallani és vállalni* vita után.⁹

⁵ Ligeti Ernő: *Az irodalom társadalmi funkciója*. Erdélyi Helikon, 1932. 3. szám, 166–172. p.

⁶ Uo. 167. p.

⁷ Uo. 170. p.

⁸ Uo. 166. p.

⁹ Lásd ehhez Kántor Lajos: *Vallani és vállalni. Egy irodalmi vita és környéke (1929–1930)* Kriterion, Bukarest 1984.

A *demokrácia válsága és a diktatúrák*¹⁰ című tanulmányában kifejtett gondolat – mely szerint az európai polgárságnak négyszáz éves, mozgósítható hagyománya van – indíthatja Ligetit a vizsgálódás terepére. Mi állítható vissza ebből a hagyományból a romániai magyar kisebbség körében, kik hordozzák az erdélyi magyarságban – s milyen ágazatát-irányát – a tradíciónak – ezek a kérdések beleágyazódnak a romániaiság kérdéskörébe, s ezen keresztül a Balkán-problematikába. A Balkán pedig Európa (egyik) lőporos hordója. A magyar demokrácia esélye ugyanis nemcsak a magyarok ügye – Ligeti szerintem számol azzal, hogy a magyar kisebbség elvileg az ország sorsát bizonyos határok között befolyásolni is képes romániai társadalmi erő lehet; egyebekben pedig a demokrácia kevés letéteményesének egyike. (A kormányváltások, választási kartellek, s főként egyes kormányok bukásának módja a machiavellizmus oázisává tették az országot.) Hogy milyen az állaga, milyen tartalékai vannak a magyar polgárságnak, azért sem mellékes, mert ahogy Ligeti – igaz, több mint egy évtizeddel az első ilyen vonatkozású regénye közreadása után – a prágai *Új Szellem*ben írta: „...kezdvé a korporációs rendszertől a totalitás elméletéig, mindenfajta racionális vagy irracionális kormányzati rendszert beleértve, a romániai közszellem kész a befogadásukra.”¹¹ Ezért olyan fontos az a demokratikus értékkoncentráció, amelynek elméleti tisztázásához éppen Ligeti nyújt teret 1934 decemberétől megjelenő *Független Újság* című hetilapjában. (E tisztázódási folyamat csúcspontja lett az 1937-ben megrendezett Vásárhelyi Találkozó.) A három regényben is lefolytatott vizsgálódás azonban balul üt ki a magyar polgárságra, illetve középrétegre nézve – cáfolva mellesleg a Ligetit balról bíráló kritikuskokat, akik szerint ő heroizálni próbál egy anakronisztikus világgépet.

E regények egyik-másikában figyelhető meg az az ellentmondás, hogy noha az író ambíciója az erdélyi magyar társadalom változásainak főként nagyepikai ábrázolása, a társadalmi közeg megjelenítésében gyakran csődöt mond, a közélettől elvonatkoztatva viszont finom megfigyelésekre, aprólékos történetmondásra, kimunkált jellemábrázolásra képes – főleg azokon hősei esetében, akiknek életét unalom lengi be. Nem arról van szó, hogy ezekben a társadalmi kérdésekben járatlan volna; ellenkezőleg – a baj gyökere ott van, hogy amit tud erről, mind bele akarja sűríteni a regénybe. S az, amit a kisebbségi életből hősei látnak, deklaratív és publicisztikus nyelven épül be a műbe, sokszor végtelenen leegyszerűsített dialógusokban. Ez a *Két Böszörményire s a Föl a bakra!* politikusabb részeire jellemző. Kevésbé volna ez föltűnő, hogyha Ligeti publicisztikája is ilyen volna. Valójában azonban közírói teljesítménye hatalmas információs anyagra,

¹⁰ Korunk, 1926, március, 102–113. p.

¹¹ Ligeti Ernő: *A román nacionalizmus céljai*. Új Szellem, 1937. 10–11. szám, 12. p.

¹² Ligeti Ernő: *Irodalom és baloldaliság*. Erdélyi Helikon, 1931. 6. szám, 458. p.

¹³ Az 1924-es *Én jót akartam* már a megjelent művek között említi a *Mr. Robinson* – „(Elbeszélések) 1923. Pán kiadás Temesvárt” –, de ez a kötet cím a *Rózsaszüretnek* az író megjelent könyveit fősoroló fülén már nem szerepelt. Az 1924-es verseskötetben, úgy lehet, egy akkor megjelenés előtt álló, nyomdafestéket valamely ok (például töркеhiány) miatt mégsem látott könyv adatait szerepeltette Ligeti (s a verseskötet szövegét még 1923-ban lezárhatta, illetve a levonatokat is ekkor korrigálhatta). Erre abból (is) következtettek, hogy a *Mr. Robinson* című novellája az 1928-ban kiadott *Vonósnégyes* című kötetben szerepel – rögtön a második, a címadó írást követő darabként. Ugyanarról az egy-egy novellával utóbb esetleg kiegészülő, már 1923-ban kiadásra előkészített, de öt évet késett válogatásról lehet szó tehát a *Mr. Robinson* és a *Vonósnégyes* esetében. (A novelláskötet egyébként Ligeti korábbi, *Asszony* című novelláskötetéből is tartalmaz egy néhol átdolgozott szöveget, ráadásul a *Vonósnégyes* több darabját azokban az években publikálta az író, amikor a fiktív könyv törzsanyagának kellett volna összeállnia. Így tehát az történhetett, hogy az 1923-as terv kútba esett, s annak darabjai beépültek a *Vonósnégyes*be.

tág körű európai műveltségre épül, s nemritkán esszényelven ölt formát. Sokszor – a történelmi távlat hiánya s a szerkesztőségi munka prése miatt – éppen abban szenvedett hiányt, amit az epika legfontosabb feltételeként emleget az *Irodalom és baloldaliság* című tanulmányában: „az áttekintő szemlélődés”-ben, a „mély lélegzetvétel”-ben.¹²

Logikus, hogy energiájából – minthogy napilapnál kereste kenyerét – sokszor csak novellára futja; második (s szerintünk utolsó) novelláskötete¹³ – a *Vonósnégyes* – csak 1928-ban jelenik meg, de évek óta gyűlő termésből, s az első, elnagyolt, publicisztikus kötet (*Asszony*, 1920) hibái csak egy-két szövegében ismétlődnek meg. Van itt is néhány didaktikus, (aktuál)politikai hangoltságú, részben metafizikus ködben lebegő történet – ilyen a Kőrösi Csoma Sándor utolsó napjáról szóló *Dardzsiling*, amelynek csúcspontja a zsidók és a magyarok szellemi rokonságára (egyaránt ázsiai eredetére) vonatkozó eszmefuttatás. (Egyébként az önként választott néphez való hűség a tárgy a novellához csatolt, a Biblia Ruth-történetét földolgozó egyfelvonásosnak is.) Ide sorolható még az Augsburgban megcsonkított magyarokról szóló *Bogár hazatalál*. A novellák nagyobbik része polgári vagy művész Környezetben játszódó, a műfaj klasszikus szabályai szerint lekerekített-lezárt, néha csattanóban végződő, groteszk hangulatú darab. Tabéry Géza európai rangú miniatüristának tartja a novellista Ligetit – ez, tekintve, hogy a könnyedség nemegyszer valójában ismét elsietettséget takar, erős túlzásnak tűnik föl –, s az erdélyi magyar novellisták egyik legsúlyosabbikának.¹⁴ Ezt viszont az magyarázhatja, hogy a helybeli próza fölülvélő szakaszának ekkor még csak a kezdeténél tartunk. A groteszk hatások némiképpen Molter Károly és Karácsony Benő kispikájával rokonítják a *Vonósnégyes* jobb darabjait, bár világuk a *Karácsonyénál* sokkal felhősebb – iróniájuk visszafogottabb, a bennük megnyilatkozó drámaiság viszont jóval nyersebb –, a Molter Károlyénál viszont urbánusabb. Tárgyuk gyakran a kiségzisztenciák apró életdrámája, illetve lélektani kislülése. A címadó novella hőse ráébred, hogy felesége megcsalja a vonósnégyes egy másik tagjával, s kitervel bosszúját: a következő föllépést botrányba fogja fullasztani. Minthogy azonban az összjáték éppen ez alkalommal a legtokéletesebb közös szereplésük kezdete óta, erre nem viszi rá a lélek. A novella zárlatának finom feszültségét az adja, hogy ez a lépése egyaránt fakadhat abból, hogy nem meri vállalni a döntést, illetve a művészet hatalmában való kielégülésből. A *kék barlang* és *Az idegen csillag* című Ligeti-regények 1969-es közös kiadásának előszóírója, Sóni Pál is, az íróról 1971-ben diplomadolgozatot író Török Vilma is interpretálta a *Sumacher* című novellát, Tabéry is kiemelte említett kritikájában, és valóban okkal, mert mind közül ez a legkerekebb és szarkazmusában a legkíméletlenebb írás: a kisvárosban rendelőt nyitó orvos kénytelen kuruzslónak kiadni magát, hogy megszervezhesse klientúráját. A kisvárosi intelligencia pitiáner gengje rögtön hajszát indít ellene. Amikor a nyilvánosság előtt „leleplezik”, ő a zsebébe nyúl, és meglöbögatja a diplomáját, s a forradalmi lendület összeomlásával egyértelművé válik ennek az elitnek a kisszerűsége. Ligeti – talán hely hiányában – nem vette föl e kötetbe az *Erdélyi Helikon* első, kétkötetes antológiájában egy évvel a *Vonósnégyes* előtt megjelent *Egy menyasszonyi kép története* című novelláját.¹⁵ Ez valóban igazi antológiadarab. Az egykor szebb napokat látott Komárominé, aki a történet idején éppen az egyik helyi lap rikkancsa, a gyorsfényképész kirakatában – vesztére – megpillantja saját menyasszonyi képét. Innentől kezdve kettős világban él, egykori élete megelevenedik, kikerekedik, s öltre megy az újjal. Közvetlenül is ez okozza Komárominé vesztét. Birtokolni akarja a képet, de az nem eladó, viszont a nehézsúlyú fotográfus arra kényszeríti az asszonyt, hogy készíttessen magáról gyorsfényképet, ha már idejött. Amikor aztán Komárominé

¹⁴ Tabéry Géza: *Ligeti Ernő, a novellista*. Erdélyi Helikon, 1928. 7. szám, 549–550. p.

¹⁵ [Az] *Erdélyi Helikon antológiája* 1927. Erdélyi Szépművés Céh, Cluj-Kolozsvár 1927, II. k. 71–92. p.

boldogsága, miután ellopja a menyasszonyi képet, beteljesedik, a friss gyorsfénykép alapján azonosítják őt, és őrizetbe veszik.

Ez a történet csöng vissza az 1925-ös *Föl a bakra!* című regényben – az egykori elit deklasszáldása. (Komárominé „...nem volt teljesen primitív lény, csak véletlenül múltott, hogy neki kellett kiosztani[a] azt a lapot, amelyet ő is ágyában elnyújtózkodva olvashatott volna”.¹⁶)

Ligeti három társadalmi regényéből – nyilván az írói szándékból következően – hiányoznak az erdélyi próza szokványos rekvizitumai – tájnyelv, néplelektan, történelmi levegő. Pedig az író maga is csatlakozik a transzszilvanistákhoz (amely nem azt jelenti persze, hogy kizárólagosként fogadná el a miliőelméletet). Talán az eddigiekből is kikövetkeztethető, hogy esze ágában sincs elvágni az Erdélyt Magyarországhoz kötő szálakat, a kultúra, az irodalom vonatkozásában sem. De ő is ráébred, hogy az új szituációkat, a megváltoztatott létföltételeket, s bennük az elit új szerepét nem fogja értelmezni az erdélyi helyett a magyarországi szellemi élet. Az „anya”-ország és az utódállamok irodalmának lehetséges eltérő fejlődéséről kibombant első vitában, az úgynevezett schizma-pörben tekintélyes magyarországi történész, Szekfű Gyula mondja ki: „Ha pedig a dunai magyarság, erdélyi vonatkozásban, sem produkálni nem tud, sem fogyasztani [tudniillik az erdélyi könyveknek Magyarországon még nincs piacuk – F. T. G.], úgy valóban nem képzelhetem el, minő joggal akar diktálni ennek a tőle teljességgel független alakulatnak.”¹⁷

Ez a passzus, s az erdélyi írók a schizma-pörben tett nyilatkozatának első dózisa az *Erdélyi Helikon* első számában jelent meg, s a lapot mintegy programszerűen ezen elgondolás szerint szerkesztették. Ez persze az irodalompolitikára, az irodalomszociológiára vonatkozik elsősorban, nem az esztétikum valamely gyökeresen más fölfogására. De már a húszas évek elején is ezt állították a középpontba a Paál Árpád körül csoportosuló progresszív értelmiségiek. Maga Paál mondta ki, hogy az erdélyiség „a világ kicsiben”,¹⁸ nem pedig valamely önálló szubsztancia. Mindenesetre Ligeti e vonatkozásban érzékelhető eszköztelenségével mintha kimondatlanul is arra akarna figyelmeztetni, hogy az az „osztály”, amelyet ábrázolni akar, s amely a kisebbségi közösség gerincét kellene hogy képezze, nem tud mit kezdeni az archaizmusokkal.

Mindhárom regény fő színhelye Kolozsvár – hol eredeti nevén, hol költött néven (Aranyosvár) –, de a városból nem gótikát és történelmi palotákat látunk, hanem bérházat, külvárost, gyárakat, bárókat. És nyomornegyedeket is. A *Kék barlang* az egyetlen a három regény közül, amelyben a szociológiai értelemben vett polgárok, a tőkésék, gyár-iparosok, a felső rétegek jelennek meg – igaz, innen is vezetnek rejtekutak prostitúciós tanyák felé, de ez a főhős pillanatnyi megingása következtében kerül be a képbe –, a *Föl a bakra!* viszont a folyamatos, az éhezésig jutó deklasszáldás regénye, ehhez illő – változó – környezettel. A két *Böszörményi* már teljes társadalmi tablóval kísérletezik, bár ez a kép meglehetősen tűnékenynek bizonyul. És meglepő ugyan, de tény, hogy Ligetinek van érzéke a nyomor megfestéséhez, illetve a cselédek lélekrajzának ábrázolásához is. Ő viszont ott nincs otthon, ahol a székely írók. Tájat és falut ritkán kell ábrázolnia, akkor sem sikerül neki. A két *Böszörményi* természetábrázolása üresnek és fantomszerűnek tűnik föl – szemben például a tengerpart, a riviéra rajzával más műveiben. Aprólékos és kifejező például A *kék barlangban* Capri és környéke leírása, és ezt a hangulatot jól adja vissza Ligetinek a *Helikonban*, majd *Az Erdélyi Helikon íróinak antológiája 1924–1934* című

¹⁶ I. m. 73. p.

¹⁷ Szekfű Gyula: *Az erdélyi magyar irodalom kérdése*. Erdélyi Helikon, 1928. 1. szám, 14. p.

¹⁸ Paál Árpád szemléletéhez lásd például Nagy György: *Erdélyi magyar szellemi élet 1918–1921 között*. In *Filozófia és kultúra. Írások a modern magyar művelődéstörténet köréből*. Szerkesztette: Lackó Miklós. MTA Történettudományi Intézete, Budapest 2001 (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 28.), 172–173., 175–176., 179–184., 186–188., 191., 193–194. p.

kötetben közölt *Történet a Jókedu panzióból* című kisregénye is; ez utóbbi, „X. csöndes rivieriai fürdőhely”-en játszódó történet az írónak „a vágy titokzatos tárgyá”-ról szerzett ismereteit foglalja képletbe, csak itt – szemben Buñuel filmjével – nem egy, de két nő teszi lóvá a világ dolgaiban látszólag eligazodni képes, választékos, modern úriembert, egy német és egy spanyol, akiket ő mindvégig anyának és lányának vélt. (Tabéry Géza idézett kritikájában Ligeti prózai életművének 1928-ig megjelent részéből *A kék barlang* Capriban játszódó ötven oldalát rokonítja Thomas Mann és Flaubert prózájával.)

A *Föl a bakra!* (1925) a főhatalomváltást követő évek regénye, ezen belül egy az új államra teendő esküt megtagadó, utóbb esküre jelentkezett tisztviselőé, akinek történetén keresztül a kolozsvári, s tágabban az erdélyi magyar társadalom (városlakó hányadának) összeomlását és vegetálását, az utóbb a *Súly alatt a pálma* első fejezeteiben ábrázolt totális zűrzavarát és kiszolgáltatottságát igyekszik tablóra festeni Ligeti. Elekes alügyész sorsa itt az a prizma, amelyen át a Magyar Párt szervezése, a sajtó működése s az egységtörékvések láthatóvá válnak. Ezért szándékos Elekes alkata-jelleme passzív voltának kidomborítása, ez a jellem összefügg annak a mindenkori magyar közhivatalnoki rétegnek a közjogi – s az új politikai helyzetben inadekvátnak tetsző – gondolkodásával, amelynek a főhatalomváltást átélni kényszerülő nemzedéke oly tehetetlen áldozata lett a fordulatnak. A regénybeli Elekes előbb a piacra küldi a családi használati és vagyontárgyakat, aztán a cseléd elbocsátása után maga próbál szerencsét a szibvásáron, utóbb Kompacher bankigazgatóhoz kopog be állásért, emlékezetébe idézve, hogy a háború előtt alügyészként szemet hunyt annak valamely stiklje fölött. Amikor a bank csődbe megy, Elekes alkalmi munkát végez, szektások, bicsérdysták körében próbálja visszaszerezni lelki biztonságát. Ismerőse, a nemesi polgári radikális magyar politikus – a nyilván Paál Árpádról mintázott Várday – révén felesége állást kap a vezető magyar napilapnál, ott – részben a szegénység, a gazdasági lezülles elől – a lírai költő karjaiba menekül, az továbbpasszolja, végül Mariska még vidékibb revüszínházak kóristánéjaként próbál karriert építeni. A volt alügyész az első olyan éjszakának a hajnalán, amit a felesége nem otthon tölt, kórházba kerül (míg kislánya a vidéki rokonsághoz, fia pedig az egyik kolozsvári kollégiumba). A regény zárлата része lett a kisebbségi eszmetörténet kezdeti hagyományainak: Elekes föladj a ideálokat, fölemelkedik a fizikai összeomlásból és bérfuvaros lesz; a bakon – másfél méterrel a valóság fölött – rendezi be s éli tovább életét. Csakhogy az író által vállalt két föladat teljesítése – a lejátszódott társadalmi folyamatok távlatból történő, higgadt elemzése és a realitások tudatosítása a közösségben a cselekvések érdekében – egymás ellenében hat. Ennek lehet a következménye a regényben a nyelvi letisztultság, a keményebb szerkesztés hiánya. A *Súly alatt a pálmából* tudjuk egyrészt azt, hogy az alapötletet Ligeti édesapja hányattatásaiból merítette, másrészt, hogy a kiadó – az Erdélyi Szépművés Céh – gazdasági megfontolásokból a kézirat felét kidobatta vele, harmadrészt, hogy ő maga sem tekintette időtálló munkának a regényt. Annak részletes stilisztikai elemzése azonban fontos tanulságokat tárhatna föl; elképesztő, hogy Tamási Áron¹⁹ csöndes beletörődést olvasott ki belőle, Fábry Zoltán²⁰ az aktivitás első gesztusának látta, Kovács László²¹ pedig valóságos – bár nem kellőképpen előkészített – tolsztoji fordulat-

¹⁹ Tamási Áron: *Regényírás Erdélyben*. In uő: *Jégtörő gondolatok. Útirajzok, esszék*. Összegyűjtötte és jegyzetekkel ellátta Tamási Ágota és Z. Szalai Sándor. A bevezető tanulmányt Z. Szalai Sándor írta. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest 1982, I. k. 285–286. p.

²⁰ Fábry Zoltán: *Erdélyi regény. Ligeti Ernő: Föl a bakra*. In Fábry Zoltán összegyűjtött írásai. Második kötet (1926–1929). *Újságcikkek, tanulmányok*. Válogatta és összeállította Fónod Zoltán. Madách, Bratislava 1981, 42–44. p.

²¹ Kovács László: *Erdélyi Helikon*. In [Az] *Erdélyi Helikon antológiája 1927*, i. m. I. k. 35–36. p.

nak minősíti Elekes megváltozását. Szerintem a család szétesését követő fizikai válság épp elég indok a fordulathoz.

A romániai magyar közélet megszervezéséről, az irodalom kiépüléséről, majd diadalútjáról sokáig ideáloptimiztikus kép élt a közgondolkodásunkban, amelyet csak az utóbbi egy-két évtizedben tört át az ideológiakritika. Ligeti a szellemi élet ellentmondásos képét a Magyar Párt lapját irányító zsidó szerkesztővel, az utóbb öngyilkosságba menekülő Sternnel vázoltatja föl: „Tele vannak városaink rendkívüli képességű emberekkel, akikből mind lehetett volna valami, majdnem zsenik, de az erdélyi »majdnemség«-ben megállanak egy isteni torzó félszeg mozdulatánál”.²² A regény így a romantikus és heroisztikusnak elképzelt helytálláskultusz naturalisztikus „leföldelése”-ként is olvasható. Ennek egyik, de nem lényegtelen momentuma az, amikor Várday a bankvezér fogadásán a magyar–zsidó egymásra találásról beszél, s példaként éppen Kecskeméti Lipótot, a magyarságát pátosz nélkül vállaló nagyváradi rabbit hozza föl, akit hitsorsosai magára hagytak. „Elekes meglepve nézett Várdayra: mi történik itt? Egy pillanatra őt is magával ragadja Várday szuggesztív, szívét az asztalra kitévő beszédmodora, és csak akkor józanodik ki, mikor szemben vele egy zsidó bankifjú szemével a szomszédjához kacsintott és azt kérdezte tőle: Ki ez a kecskeméti tulajdonképpen?”²³ (Ugyanezt a problémát Ligeti 1941-es, az erdélyi zsidóságról írott, fojtottságában is lendületes tanulmányában a másik oldaláról világítja meg. Ott arról beszél, hogy a zsidó cégek az összeomlás után tömegével vették fel az állás nélkül maradt magyar hivatalnokokat, elősegítve ezzel a passzivitás korszakának átvészelését.²⁴)

Mielőtt rátérnék az időrendben következő Ligeti-regényre, *A két barlangra*, tisztáznom kell, mennyi realitása van annak a föltételezésnek, amely szerint Ligeti színvonalas polgári regényeket írt, melyben a közönség igényeit is igyekezett kielégíteni. Ez a tétel konkrétan is megfogalmazódik a kitűnő műelemző, Nicolae Balotă tiszteletre méltó vállalkozásának, a *Scriptori Maghiari din România 1920–1980* című tanulmánykötetnek egyébként tájékozott Ligeti-portréjában²⁵ is. Ha azonban igaz az, amit főntebb írtunk erről a prózáról, akkor e tételnek körülbelül az ellentéte igaz. Mert Ligeti, ha szeretettel – és sokszor tárgyilagosan, máskor iróniával – nézte is hőseit, elítél mindent, ami közösséges bennük. A közösség – erkölcsi állagát és szellemi kapacitását tekintve – szigorú kritika tárgyának bizonyul. Annak, amit Ligeti írt, egy-két kivételtől eltekintve, semmi köze a szórakoztatóiparhoz. De szándéka szerint jóval több pusztá krónikánál. Amint azt a baloldalnak a polgári irodalmat

²² Ligeti Ernő: *Föl a bakra!*, i. m. 112. p.

²³ Uo. 40. p.

²⁴ Ligeti Ernő: *Erdély zsidósága*. In *Ararát. Magyar zsidó évkönyv az 1941. évre*. Szerkeszti: Komlós Aladár. Országos Izr[aelita] Leányárvaház, Budapest 1941 – 5701–2, 86. p.

²⁵ Nicolae Balotă: *Ligeti Ernő (1891–1944)*. In uő: *Scriptori maghiari din România 1920–1980*. Kriterion, Bucuresti 1981, 124–131. p. A friss román recepcióból: Gavril Scridon: *Ligeti Ernő (1891–1944)*. In uő: *Istoria literaturii maghiare din România 1918–1989*. Editura „Sfinx”, Cluj-Napoca 1996, 125–127. p. Ezúton mondok köszönetet Cséffán Szilviának, aki lefordította számomra a két román Ligeti-portrét. Ligeti munkáinak és a két háború közötti erdélyi polgári prózairodalom eredményeinek korabeli román fogadtatásáról lásd Berde Mária *Ion Chinezu: Képek az erdélyi magyar irodalomból. (Aspecte din literatura maghiară ardeleană [1919–1929])* című recenzióját (Erdélyi Helikon, 1931, 5. szám, 396–400. p.) Ebben olvasható az alábbi passzus: „Különös gondot szentel Chinezu a »városi regények« között Ligeti Ernő *Föl a bakra!* című munkájának. Az új uralom nyomában támadt magyar tisztviselőtragédia okát nem a végzetben, hanem a »hős« oktanal viselkedésében látja, anélkül, hogy megrendülne felette. Így is lehet, lám, felfogni ezt a témát, nem csak a magunk sajkásain és pátoszán keresztül! – Karácsony Benő *Pjotruskája* a legkellemesebb erdélyi olvasmány címét kapja meg, kevesebb megértést találnak Chinezunál Kádár Imre és Székely Jenő.” (Uo. 398. p.)

illető kritikájával kapcsolatban írja: „Minden nagy írásmű végelemzésben formai probléma. Minden írói küldetés a maga egyéni (amely természetesen lehet kollektív is) életének formai kiélése. Ezt tanította Lukács György is, aki pedig tudtommal megbízható kommunista. Mialatt az író befúrja magát abba a titokzatos mélységbe, ahová annyiszor kell leszállania, hogy egy gyöngyszemet hozhasson fel, mindenre gondol, csak a »társadalomtudósításra« nem. Még kevésbé, hogy ő most azt csinálja, amit az adóellenőrök Taskentben vagy a bizalmiak a kaukázusi hengerműveknél, csak más színben.”²⁶

Pedig egyébként az alkatában van olyan vonás is, amelyet egy bestselleríró jól kama-toztathat. Kőműves Nagy Lajos rövid, de kifejező, 1926-ban írt Ligeti-portréjában találtam rá a kissé meghökkentő passzusra: „A reménytelenség, a teljesületlenség poétája Ligeti Ernő. A cinizmus és ironia pajzsával vértézi magát ez a »halk lépésű« nagy gyermek, de titokban elmenekül önharcai elől a szentimentalizmus zsongító karjaiba, és ellágyuló megfélejtkezéssel engedi át magát a moziromantika narkózisának. A meghatottság gyermeki könnyeit láttam leperegni arcáról Monte Christo szenvedései felett és felujjongani az »erény« diadalán.”²⁷ Nos, az a munkája, amely valóban nem akar többet, mint igé-nyesen szórakoztatni, nem a könnyzacskókat célozza meg. Ez a *Sumacher* című, főntebb említett novellából írt *A csodadoktor* című, „igen érdekes és vidám fordulatú” (amint azt megjelenési helyén²⁸ beharangozták) kisregény. A novellában Sumacher gyöngébbnek bizonyul, és végül is elmegy a városból, a kisregényben viszont győz; a hepiend itt az azért fizetett ár, hogy a kisvárosi polgári milliónek a kudarc utáni állapotát – a vissza-simulást az unalomba – is jellemezhesse az író. A kisregény könnyedebb-vidámabb, kri-tikája tompítottabb, társadalmi „tabló”-ja szélesebb körű a novelláénál, s belefűzetett egy szerelmi szál is. Ilyesmit valóban pénzért, kényelemből, pihenésképpen, szórakozásból de ugyanakkor a középosztályi tömegkultúra emelése érdekében írtak akkoriban jónevű írók is – azaz a *Nyíl* szerkesztői koncepciójának *A csodadoktor* nyilván tökéletesen meg-felelt. (Az évfolyamban egyébként többek között Schöpflin Aladár, Rejtő Jenő, Bibó Lajos, Tersánszky Józsi Jenő, Komáromi János, Szántó György kisregénye olvasható, és persze gyöngébb szerzőké is).

Ligeti *Jakob az angyallal* című kisregényét azért itt említjük, mert ennek is az egyéni és a közízlés konfrontálódása a kiindulópontja. Egyébként jó példa a történetalakítás arányosságára és a szöveg kidolgozottságára – noha ebből is kanyaríthatott volna best-sellert, ha akar. Először az *Erdélyi Helikon*ban jelent meg, 1929-ben, könyv alakban pedig majd több mint tíz év múlva, valószínűleg 1942-ben, közös kiadásban Tersánszky Józsi Jenő egyik munkájával. Három helyszínen játszódik ez a művészet esendő voltáról szóló példázat, egy bányavidéki városban, ahol impresszionista festőiskola működik – nyilván Nagybányán –, a Kárpátokban és Firenzében. A történetmondó a városi aranyozó fia, aki megkéri az eddig ott ismeretlen – talán expresszionista – módszerekkel alkotó rejtélyes, lobbánékony, kiszámíthatatlan, a professzionisták által váltig fumigált mestert – aki náluk akarja berámáztatni képeit (amiket aztán másnap visszaker, mert meggondolta magát) –, hogy vegye maga mellé tanítványának. A mester előbb magával viszi a fiatalembert a hegyekbe, majd el akarván kerülni, hogy az tanúja legyen az ő alkotói passzivitásának, hazaküldi. Az otthon festőiskolába szegődő, majd korlátozott sikereket is fölmutatni képes fiatalember jóval később kap újra információt a mesterről. Az első hír nyomán

²⁶ Ligeti Ernő: *Irodalom és baloldaliság*, i. m. 457. p.

²⁷ Kőműves [Nagy] Lajos: *Vázlatok erdélyi írókról*. In Kuncz Aladár (szerk.): *Újságíró Almanach 1927*. Erdélyi és Bánsági Népkisebbségi Újságírók Központi Szervezete, Kolozsvár [1927], 261. p.

²⁸ A *Nyíl* című budapesti regényújság 1932. 11. számában jelent meg (42. regény, 1932. márc. 17., [1]–19. p., Nemes Attila illusztrációival).

Firenzébe utazik, kapcsolatuk elmélyül, de a mester ekkor már nem hisz a művészet erejében – a festészet csak a szépet ábrázolja, az igazat, melynek az előbbi csak „alkatrésze”, nem is ismeri; folyton a reneszánsz klasszikus képek másolói között lebzsel, s mint arra famulusa később ráébred, képhamisító gyárat épített fel, hogy másolatokkal népesítse be a világot, s így álljon bosszút a klasszikusokon, amiért képeik pontosan lemásolhatók: „Hát lehet igazság az, amelyet te, gyarló ember még egyszer meg tudsz ismételni? Ha az epigon ugyanazt ugyanúgy csinálja, amit ők, a művészetek szentjei és egyházatyái, ha az alkotásnak nincs sorsszerűsége, ha egy kép nem egy utánozhatatlan élet is egyben, ha a hamisítvány előtt is úgy borul le a hívő, mint az igazi előtt, ha leakasztod a Mona Lisát és odacsúsztatod a magadét és senki sem veszi észre.

Isten egy tüsszentése tökéletesebb, mint Rembrandt agyveleje. Mert nem találsz két falevelet, amely hasonlítana egymáshoz.”²⁹

Azok a szférák, amelyekben a *Jákob az angyallal* és még néhány írása mozog, idegenek Ligeti társadalmi regényeinek terepétől. Ez utóbbiak közül a legkiérleltebbnek a középső tűnik föl, s talán éppen azért, mert itt végleg elhagyja a csak a közre vonatkozó részleteket, s a belső világokat firtatja. Évekkel *A két barlang* megírása után saját polgárábrázolásának kísérletéről is vall Zsolt Béla *Gerson és neje* című regényét recenzálva³⁰: „A magyar irodalomban – eltekintve a kimondottan osztályharc jellegű írásoktól – senki még a polgárt úgy nem vetkőztette pőrére, mint éppen Zsolt Béla. (De azért nem tudna nélküle élni.)” Itt mondja ki expressis verbis, hogy ehhez az összetett viszonyhoz a gúny s az ironia illik leginkább; egy másik megjegyzésben, szintén Zsolt könyvéről szólva, mintha azoknak akarna válaszolni, akik félreértették *A két barlangot*: „Édes istenem, nem túlságosan igényes téma, de néha a legapróbb részletek mutatják a legnagyobb távlatokat.”

Míndez három évvel *A két barlang* megjelenése után kerül papírra. A regényből szépen kirajzolódik Kolozsvár húszas évekbeli világa, illetve annak a mindennapi, a békésebbik oldala. Nem esik szó ostromállapotról, iskolaállandósításról: a mikroszkóp alá Egyedi Pál gyárigazgató és felesége egyhangú élete kerül. A férfi munkájának, az asszony unalmának kalitkájában tengődik, így lesz a regény a polgári közöny, unalom, kifulladás regénye – illetve az ezekből való kitorési kísérletek kudarcáé. (Ligeti körülbelül a regény egyharmadánál értekezni is kezd az ábrázolt életforma közegéről – az unalomról.) Zobelitzcel, a választékos, világutazó német intellektuella való megismerkedése ébreszti rá Gabyt, az asszonyt egy másik – talán elérhető – világ léteire, de e kapcsolatot a férfi még a döntő pillanat előtt lezárja. A házasságbeli viszony megújítására, fölfrissítésére hivatott élmény, az adriai nyaralás képezi a lőporos hordóba dobott gyutacs szerepét, amennyiben a hölgy egy olasz fiatalemberrel, az úr pedig valamivel később, már otthon, Aranyosváron, de olaszországi fölismerései nyomán – több klasszissal lejjebb kísérletezve – egy hivatásos örömosztónál próbál vigasztalást találni. Mindketten idejében visszafordulnak azonban, s az utolsó képben – a feleség megrendezte szimbólumjellegű nagytakarítás után – a repülni induló, ám inkább csak zuhanó madárpárban ismerhetnek magukra, illetve látja meg őket az író. A főszereplők – és nagyrészt környezetük is – inadekvát módon fogják föl szerepüket. „Egy percre se felejtst el, barátom, [...] hogy Gaby görög–latin szakos tanárnak készült. Ha idejekorán nem lépek közbe, elveszett volna az életnek, és ásóval sem tudtuk volna kiásni a múlt ostoba kövei közül”³¹ – így figyelmezteti egy

²⁹ Ligeti Ernő: *Jákob az angyallal*. – Tersánszky Józsi Jenő: *Forradalom a jég között*. Grafika Nyomdai Műintézet, Nagyvárad é. n. [1942?], 81. p. (Örök betűk. Új magyar szépirodalom tíz kötetben. Összeállította Relle Pál. II.)

³⁰ Ligeti Ernő: *Zsolt Béla: Gerson és neje*. Erdélyi Helikon, 1930. 10. szám, 866–867. p.

³¹ Ligeti Ernő: *A két barlang. Regény*. Erdélyi Szépművészeti Céh, Cluj-Kolozsvár 1927, I. k. 208. p.

közösen eltöltött tengerparti estén egyik ismerősüket a férj. Aki egyébként (minthogy a házasságuk egyébről sem szól, mint az ő szakszerű és sikeres igazgatói tevékenységéről, a tulajdonos nagybácsival való összekülönbözéséről, majd az új gyáralapításról) végleg eltemette Gabriellát az unalomba. A regény erről az életformáról szőtt apró megfigyelések sorozata; a végkifejlet (túlzott?) késleltetése talán éppen annak a következménye, hogy e részletekben mint cseppekben akarja fölmutatni az író a közöny tengerét. *A kék barlang* roppant finom szerkezetű munka; gondoljunk csak bele: benne van egy kapitális giccsregény esélye. Olyannyira, hogy kísérletező kedvű esztéták megvizsgálhatnák úgy is, mint egy effajta polgári giccsregény paródiáját. Ezt igazolja a regényen végigvonuló visszafogott ironia, amelynek keretében néhány regényalak – főleg a négyyszögletes szellemű Egyedi – az egész közhelyszótárt fölmondja. Ez az ironia persze rejtett; olyannyira, hogy sok olvasója bizonyára föl sem fedezi. Ezzel áll hadilábon Egyedi, aki görcsösen fél a nevetségességtől – Ligeti egy helyütt egyébként éppen arról értekezett, hogy az ironia teljességgel hiányzik a középréteg önreflexiójából. Egyszóval *A kék barlang* a korszak egyik legaprólékosabban megmunkált erdélyi regénye.

Molter Károlynak írt egyik leveléből³² tudjuk, hogy Ligeti meg akarta írni a *Föl a bakra!* második kötetét, amelynek időkerete az egy évtizeddel az összeomlás után elkövetkező korszak lett volna, hőse pedig Elekes fia, aki az 1925-ös regény végén kollégiumba került. Máshol is nyoma maradt annak, hogy az író foglalkoztatta az új, felnőtté már a kisebbségi helyzetben váló generáció világképe, illetve a hőskor nemzedékéhez fűződő viszonya. Ez a tárgya az 1931-ben megjelent *A két Böszörményinek*, amely Molter Károly szerint (akinek e meghatározására többen is hivatkoztak a regénnyel kapcsolatban) „az erdélyi toryk és whigek” harcának regénye.³³ Ebben is az erdélyi magyar város társadalmának teljes keresztmetszetét akarta nyújtani az író, középpontjában a középréteg dzsentri ágának két nemzedékével; a magyar elit konzervatív és reformszárnya mellett apolitikus hivatalnokokat, a „független értelmiség”-et, a cionistává váló, illetve a magyarnak megmaradó zsidó polgárságot, a részben belőlük kinevelődő illegális kommunistákat, szocdemeket, Pata utcai proletárokat szerepeltet benne. (A város itt is, mint a korábbi Ligeti-regényekben – a korabeli szociológiai tényeknek megfelelően – magyar dominanciájú.) *A két Böszörményinek*, sajnos, van cselekménye. Sajnos, mert – ahogyan ezt Török Vilma kibogozta – Ligeti egy korabeli újsághíre építette az első fejezetet: egy németországi orvos szándékoltan sikertelen abortuszt hajtott végre egy szállodai szobában, cserbenhagyott áldozata pedig behalt az akcióba.³⁴ A regényben ezt a műtétet éppen az öreg Böszörményi, a Magyar Párt intranzigens híve abszolválja egy manikűröslányon, fiának szeretőjén. (Ez a fiatal Böszörményi tudtán kívül történik.) Eltekintve attól, hogy világképük és erkölcsük vonatkozásában konzervatív és puritán orvosok – mellesleg magyar nemesek – ritkán végeznek tiltott műtéteket, pláne ritkán hagyják ott vérző, de még élő áldozatukat, az öreg Böszörményi később kibontakozó jellemével végképp nincs összhangban ez az eset. Igaz, később az orvos ezért lesz öngyilkos – búcsúlevelében a hagyományos erkölcsi értékrend őrzésére intve fiát. De kétségkívül szokatlan, hogy (nem szándékos) gyilkossága és öngyilkossága között még összeméri erejét modern eszmék

³² Ligeti Ernő Molter Károlynak 1928. január 15-én. In *Molter Károly levelezése 2. k. 1927–1932*. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Marosi Ildikó. Argumentum–Polis, Budapest–Kolozsvár, 2001, 48–49. p.

³³ Molter Károly: *A két Böszörményi*. In uő: *Szellemi beháború. Tanulmányok, cikkek, krovik (1918–1944)*. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest 1968, 238. p.

³⁴ Lásd Török Vilma: *Diplomai vizsgálódászat*. Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár 1971, 122. fól. és 184. jegyzet. Teleki László Alapítvány Kv. Kézirat 2855.

(például a kommunizmus) iránt lelkesedő fiával, s mindenütt fölvázolja a konzervatív eszmerendszer erkölcsi fölényét. Nem az övé egyébként az egyetlen kidolgozatlan jellem a regényben – itt van mindjárt a fia, aki a második kötet végére ösztönös anarchistából Magyar Párt-i szavazóvá és a solidaritás hirdetőjévé válik. Természetesen van ilyen fejlődési pálya. S éppen a regény megírása és cselekménye (az 1920-as, 1930-as évtizedek fordulója) idején lehetett: a páneurópai kongresszusok, népkisebbségi ligák és leszerelési konferenciák ekkorra már nyilvánvalóvá váló csődje után, a nemzetállami koncepciók megszilárdulása idején megindul a nemzeti kisebbségek belső egységesülésének folyamata is (s nem sokkal később Ligetinek mint a *Független Újság* főszerkesztőjének is fontos szerepe lesz abban, hogy ez romániai magyar vonatkozásban a polgári demokratikus elvek tiszteletben tartásával menjen végbe). Csakhogy *A két Böszörményi* zanzásított, ennek ellenére kissé terjengős fejlődésregény, publicisztikus betétekkel; az epizód szereplők rendre megjelennek, és fölmondják világnézetük szimplifikált változatát. Ez a panoptikumszerűség módot adhatna a groteszk ábrázolásmódra is, de Ligeti ezúttal rosszabb képességeit engedte szabadjára, az érvényesül, amit Kőműves Nagy Lajostól az író szentimentalizmusra való hajlamáról idéztünk, meg a többször emlegetett publicisztikusság. (Nem tartom kizártnak, hogy az elsziettség oka az volt, hogy a nem sokkal korábban lezajlott „gyávaság” (vallani és vállalni) vita hatására Ligeti közre akart adni egy a társadalmi kérdéseket kritikusi módon vizsgáló regényt. Ez nem sikerült neki. Mindazonáltal külföldön talán ez a munkája lett a leghíresebb, amennyiben a spanyol sajtóban remekműként méltatták.³⁵ Kerecsényi Dezső, a *Protestáns Szemle* cikkírója pontosan ismerte föl e hiányosságokat: „A regény legnagyobb hibája [...] az adekvát és rögtön prezenciába lépő szavak hiánya. Szó és mondanivaló között kínos szakadékok tátonganak. Szakszerű próza és értékvesztett sablonok szélső pontjai között imbolyog a stílus, s szinte állandóan menekül a múltba hajlás, a reflektáló emlékezés attitűdje felé, mely legkevésbé kíván jelen értékű szavakat.”³⁶ „Azt kapjuk, amit a kritikus mondana, ha ennek a lelki kiömlésnek a lendületét, drámai feszültségét akarná fogalmi ruhába öltöztetni.”³⁷ Kerecsényi egyébként azzal, amit Ligeti a történeti folyamatról és annak az ifjabbakra gyakorolt hatásáról mondani szándékozott, egyetértett. Az ideológiai ellentábor képviselője, Gaál Gábor – akiről Ligeti egyébként később méltányosan és tárgyyszerűen emlékezett meg³⁸ – az író szemléleti hibáiból eredezteti a regény csődjét. Kritikája szerint Ligeti szemlélete romantikus, „a konfliktus kibonyolítása” pedig – nem eszközeiben, hanem eredménytelenségében – abszurd, főképpen azért, mert a szerző heroizálja hőseinek – az idő rostáján kihullott (erdélyi) középosztálynak – a sorsát, azaz a bukását. „A realista kor- és világnézeti regény, mely társadalmi mozgalmakat, politikai harcokat és magánéleteket kellene hogy ábrázoljon az idők forrása tükrében, neurotikusok magánügyeinek regénye lesz.”³⁹ (A Gaál kritikáját diktáló voluntarisztikus világszemléletet viszont Ligeti minősíthette utópistának, éppúgy, mint másoknál a konzervativizmus megcsontosodott változatát, amely olyan értékek szerint akarja átszabni a világot, amelyek a valóságban nem léteznek, illetve nem hatnak senkire.)

³⁵ Lásd: Az A. B. C., *Spanyolország legnagyobb napilapja, hosszú cikket írt Ligeti Ernő új regényéről*. Keleti Újság, 1931. augusztus 28., 9. p.

³⁶ Kerecsényi Dezső: *Ligeti Ernő: A két Böszörményi*. *Protestáns Szemle*, 1931, 719. p.

³⁷ Kerecsényi Dezső, i. m. 720. p.

³⁸ Ligeti Ernő: *Súly alatt a pálmá. Egy nemzedék szellemi élete. 22 esztendő kisebbségi sorsban*. [A szerző kiadása] Kolozsvár, [1941], 125–126. p.

³⁹ Gaál Gábor: *A realizmus felé*, In uő: *Válogatott írások. I. k., 1921–1940. Tanulmányok és cikkek*. Szerkesztette: Sugár Erzsébet. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest 1964, 426. p.

Egy évvel *A két Böszörményi* megjelenése után Ligetinek újabb regénye jelenik meg, szintén az Erdélyi Szépműves Céhnel. Ez *Az idegen csillag*, illetve a második, budapesti kiadás címe szerint *A néger hősszerelmes*. A XIX. század magyar irodalmában többek (Egressy Gábor, Jókai Mór) által tanulmányban, emlékezésben megjelenített néger Shakespeare-színésznek, Ira Aldridge-nak az életrajzi regénye ez, akinek nagyapja még törzsfőnök volt Afrikában; apját és nagyapját hittérítő prédikátor menekítette szabadságlevél birtokában Amerikába a rabszolgakereskedők elől. A törzsfőnök nagyapa egy idő után visszatér, s örökre eltűnik a dzsungelben, az apa viszont az Újvilágban a feketék prédikátora lesz. Ira Aldridge fölszereződik Edmund Kean, az Amerikában vendégszereplő Shakespeare-színész szolgájaként, s búcsú nélkül elhagyva szüleit Angliába költözik, majd miután a mogorva Kean kidobja, maga is autodidakta színész lesz, utóbb Európa-szerte ismert aktor, német lovag, császárok kitüntetétté – de végül a cári udvarból hazafelé tartva magányosan hal meg a lodzi gettó zsidói között. Aldridge a regényben ösztönös, robusztus, képzetlen tehetség, természetes őszinteséggel fogadja be a civilizációt és ütközik annak realitáshoz; minél otthonosabban mozog benne, minél több elismerésben részesül, annál inkább érezni kénytelen az idegenségét, azt, hogy a tehetségét értékelik ugyan, de főként az egzotikumot látják benne, s bár ugyanannak az angol kultúrának a neveltje, mint az ország többi polgára, igazából sohasem fogadják be. Élete végén ismeri föl visszavonhatatlanul, hogy alkata és környezete visszazárja őt a régen és önként elhagyott Harlembe, a fajta karámjába, amelynek közegét a lodzi zsidók körében éli át újra.

Kós Károly, aki a „regényes életrajzok” kurzusát mélységesen megvetette, s a regényről írt cikkében is elparentálta a reménytelen tömegeknek írott efféle „életvágy-regényeket”, amelyek irodalomnak selejtesek, életrajznak hazugak – a legnagyobb elismeréssel illetve *Az idegen csillagot* és a fölhalmozott anyag mögé visszavonuló, csak hőse sorsán keresztül megnyilatkozó szerzőjét: „*Az idegen csillag* minden Ligeti-írás között feltétlenül a legsikerültebb. Meséje az első szótól az utolsóig lebilincselően érdekes, anélkül, hogy egyetlenegyszer is a mai írók által gyakran használt olyan eszközökhöz nyúlna, melyeket pedig sokrészből egzotikus tárgya kínálva-kínál, de amelyektől jóízűsége visszatartotta.” S végül a többek által idézett mondat: „Úgy érezzük, hogy ez az idegen tárgyú könyv sok kifejezetten magyar tárgyú könyvnél magyarabb és sok erdélyi magyar kisebbségi regénynél erdélyibb és kisebbségibb regény.”⁴⁰ Meggondolkodtat az azonban, hogy a korszak legjobb irodalomkritikusainak egyike, Cs. Szabó László – a második, a magyarországi, *A néger hősszerelmes* című kiadásról írva – elismeri az őszinte, mégis sikertelen asszimiláció problematikájának aktualitását, s azt is, hogy „Ligeti regényes életrajza végig elkerüli az erőltetett szimbolikát”, a központi motívum teherbíró volta iránt azonban kételyeket támaszt. Szerinte a téma kiürülése szerkezeti gondokat okoz; ennek fölismerése készíthette az író – „anyag és probléma kettős hiányában” – a regény gyors befejezésére.⁴¹ Valóban teherterele a műfajnak – a mi szempontunkból –, hogy nem alkalmazhatja a drámaiság néhány pontba sűrítésének módszerét – Ligetinek megint túl sokat kellett a narrációra bíznia. Ám az is igaz, hogy az epikus folyamban vannak jól kiaknázott sűrűsödési pontok, s fontos, hogy Ligeti a címszereplőt nem egyszerűen egy kielezett helyzetben megnyilvánuló drasztikus előítéletrendszerrel ütköztette össze. A főhősben otthontalansága nem akkor tudatosul, amikor példának okáért meg akarják lincselni – otthon, Amerikában, amikor hazalátogat, s a feketékre vonatkozó tilalmat áthágva lisztes képpel a színpadra lép. A fajgyűlölők elől csak menekül. A megsemmisítő csapások intelligens és

⁴⁰ Kós Károly: *Az idegen csillag. Ligeti Ernő regénye*. Erdélyi Helikon, 1933. 2. szám, 133–134. p.

⁴¹ Cs. Szabó László: *A néger hősszerelmes. Ligeti Ernő regénye*. Nyugat 1934. I., 6 k. 113. p.

jó szándékú emberek részéről érik; az első gyógyíthatatlan sebet egyetlen igazi szerelme apjától kapja, egy kifogástalan modorú földbirtokostól, aki nyomatékkal fölkeri, hogy mondjon le a lányával kötendő házasságról. Nem is a külső, az Ira Aldridge köré vont blokádnak az igazi tárgya, hanem a színész belső fejlődésrajza. Ő akar menekülni a közösségből, mert nem is tudatosítja annak gettóba szorítottságát, s a nége-
rek iránti szolidaritásra nem érez belső késztetést, csak jóval azután, hogy visszatessékelní igyekeznek őt eredeti közegébe. Ligeti számára éppen ezért a Cs. Szabó recenziójának utolsó két mondata lehetett a lehangoló – „A könyv így is biztos kezű író munkája és kellemes olvasmány. Remélhetőleg az író se szánta másnak”⁴² –, mert nyilvánvaló, hogy egyik legfontosabb, s véreire menő témáját dolgozta föl itt. A kisebbségi léthelyzetet, melyet már kettős vonatkozásban is érezhetett – nemcsak magyarként a román társadalmon belül, hanem zsidóként is a romániai magyar töredéktársadalomban. A regény első kiadása még Hitler hatalomra jutása előtt jelent meg, de már nem lehetett kétséges, hogy Európa közepén megkezdődik majd a zsidóságnak nem pusztán a jogfosztása, hanem a disszimilációra való kényszerítése is.

Ligeti egyébként már 1932-ben nagyon jó szemmel vette észre a német nemzetiszocializmus sok lényeges vonását, a náciizmus térnyerésével kapcsolatos magyarázatában pedig nem elégedett meg a szokványos szimplifikációkkal. Mindenekelőtt nem mulasztotta el a nyugati demokráciák felelősségének firtatását abban, hogy a dolgok idáig jutottak. Németországot az első világháborúban nemcsak legyőzték, hanem meg is alázták, kizsigerelték, és mindezek fejében még csak hiteles eszményeket sem adtak neki. „A győzelem a győztes államokban nem a demokráciát szilárdította meg, hanem a nacionalizmust”.⁴³ Nem csoda, hogy a németeknél is a nacionalizmus erősödött meg (minél inkább próbálták kiiktatni a németek nemzeti tudatát legyőzőik), de immár a korszellemnek megfelelően materialista változatában, amely a német eszmetörténet egyik legmasszívabb örökségével, az irracionálizmussal párosult (egyébként „egy kicsit az egész új európai világnézet az irracionálizmus felé halad”⁴⁴). A konzervativizmus és a liberalizmus egyébként sem elég erős hagyománya ebben a helyzetben háttérbe szorult, a sokáig erősnek tűnő marxista tábor viszont elmulasztotta a lehetőséget arra, hogy nemzeti jelleget öltson – pedig „a világtörténelem tanulságai szerint csak nemzeti forradalmak érthettek el eredményeket”⁴⁵ –, s ezzel (valamint azzal, hogy késznek mutatkoztak a hatalom átvételére) „elősegítették, ami talán nem következett volna be: a német nép teljes elfordulását a nyugati demokráciák eszmeköréitől, a szabadságjogok feladását, egy új világkép kialakulását, és a megtorlásnak olyan kegyetlenségét, amely nemcsak baloldali forradalmi gondolkodásokat [sic!] semmisített meg, de egy liberális polgárság evolucionális fejlődését is legalább egy fél évszázadra visszavetette”.⁴⁶ Mindennek következménye a náciizmus számos alkateleme, a demagógia, a mindenkivel szemben érvényesnek tekintett német felsőbbrendűség-érzés, az antiszemitizmus. De Ligetit az is érdekli, hogy milyen a náciizmus kapcsolata az „univerzális német szellem”-mel. „Mert ott válik el élesen bírálatunk a kampóskeresztes mozgalom ellenzőinek véleményétől, hogy megkülönböztetünk egy ideológiai részt és egy nyers brutalitáson nyugvó tünetkomplexumot. Akárhogy is sajnáljuk a felelőtlen kilengéseket, a rohamcsapatok mögött német népi

⁴² Uo.

⁴³ Ligeti Ernő: *Mítosz a harmadik birodalomban*. Erdélyi Helikon, 1933. 6. szám, 404. p.

⁴⁴ I. m. 407. p.

⁴⁵ I. m. 405. p. (Az eredetiben kiemelve.)

⁴⁶ Uo.

hagyományok, Fichte és Hegel szelleme marsol.”⁴⁷ Hogy ez kire nézve üt ki balul, a német filozófiára-e, vagy a harmincas évek nemzedékeire, Ligeti nem részletezi, s mindez nyilván megítélés dolga; egy kérdésben azonban az írónak nincsenek kételyei: „...alibi van mindenre, és ne féljünk, Hitler is fog találni elég alibit.”⁴⁸ Zárójelben jegyzem meg, hogy a nagyhatalmak politikájának árnyékában a magyar értelmiség kísérletet tett ekkoriban a szomszéd nemzetekkel való kapcsolatok elmélyítésére is. Ligeti ugyan maga írja le a *Súly alatt a pálmában*, hogy ő a revízió híve volt, ez azonban csak látszólagos ellentmondásban van azzal, hogy a Páneurópáról írt tanulmányában⁴⁹ fölillantotta egy afféle jövőnek a képét is, amelyben esetleg már nem lesz értelme a határok megváltoztatásának. A revízió az ő számára akkor tűnik majd föl egyetlen esélyként, amikor nyilvánvaló lesz, hogy Páneurópa és a Népszövetség képtelen arra, hogy békés eszközökkel megoldja a kisebbségek gondjait. Ligeti egyébként a transzszilvanizmus fő vonulatának megfelelően híve – de sohasem pihegően lelkes híve – a magyar–román, s persze a magyar–német kapcsolatok építésének is. De – enyhén szólva – nem tartja helyesnek, ha e kapcsolatok kialakításában az egyik (s persze a többségi pozícióban lévő) fél szabja meg a feltételeket, s azt sem, hogy a románok a gyakorlatban nem tesznek semmit a közeledésért. Erről a *Helikonban* Székely Mózes *Zátony* című regényének francia és román recepciója kapcsán fejt ki a véleményét.⁵⁰ Később részt vesz a *Familia* című nagyváradi folyóiratnak azon az ankétjában, amely a *Váradai hídverést*, román, romániai és magyarországi magyar írók találkozáját volt hivatva előkészíteni.⁵¹ (Ez az 1935-ben tervezett találkozó végül elmaradt, részben a főlháborodás miatt, amelyet az keltett a magyarországi írókban, hogy Babits Mihálynak, aki felolvasókörutra készült Erdélybe a találkozó előtt, a román hatóságok nem adtak beutazási engedélyt.) Az ankétra írt Ligeti-hozzászólás zárópasszusa magyar fordításban így hangzik: „Nem tudom, vezet-e eredményre a váradai találkozó. De egyet tudok: csak az a sorsjegy nyerhet, amelyet az ember előre megvásárolt.”⁵²

⁴⁷ I. m. 406. p.

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ Ligeti Ernő: *A páneurópai mozgalom*. Korunk kiadása, Cluj-Kolozsvár 1926. (Korunk Könyvtár V.)

⁵⁰ Ligeti Ernő: *Hol kezdődik a román–magyar kulturális közeledés?* Erdélyi Helikon, 1931. 8. szám, 662–664. p.

⁵¹ A hozzászólásokat magyarul lásd: *A váradai hídverés*. A „Familia” ankétja a román–magyar szellemi együttműködésről. [A bevezető tanulmányt írta Gáldi László.] A magyar–román társaság és a Dunai Munkaközösség szerkesztésében. Anonymus 1946. (Szomszédaink – Barátaink 1. Szerkeszti Kemény G. Gábor.)

⁵² *A váradai hídverés*, i. m. 65. p.